

พุทธจริยธรรมกับการสื่อสารทางการเมืองในสังคมไทย
THE BUDDHIST ETHICS AND THE POLITICAL COMMUNICATION
IN THAI SOCIETY

¹สุทัศน์ ประทุมแก้ว, ²พระมหาตะวัน พิมพ์ทอง และ ³พระมหาธงชัย ธรรมทวี,

¹Suthat Pratoomkaew, ²Phramaha Tawan Pimthong and

³Phramaha Thongchai Thammathawee

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Mahaculalongkornrajavidyalaya University, Thailand

¹suthatpar.b@gmail.com

Received July 10, 2022; Revised November 2, 2022; Accepted December 1, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษาพุทธจริยธรรมกับการสื่อสารทางการเมืองในสังคมไทยจากการศึกษาพบว่า หลักการของการสื่อสารทางการเมืองประกอบด้วย การถ่ายทอดข้อมูลและข่าวสารทางการเมืองหรือแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลอื่นเกี่ยวกับการเมืองโดยตรง ระหว่างสมาชิกในระบบการเมือง ทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคล และคณะบุคคลกับรัฐบาล ซึ่งอาจเป็นไปได้ทั้งการสื่อสารระหว่างสถาบันการเมืองต่าง ๆ เช่น รัฐบาล สภาผู้แทนราษฎร พรรคการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ กับประชาชน การสื่อสารระหว่างนักการเมืองกับประชาชน และระหว่างนักการเมืองกับสถาบันทางการเมืองไปยังส่วนอื่น ๆ ของระบบการเมือง ดังนั้น หลักการสื่อสารทางการเมืองในภาวะวิกฤตจึงเป็นที่จะต้องนำเสนอข้อมูลที่ทำให้คู่กรณีหรือคนที่มีส่วนได้ส่วนเสียเกิดความไว้วางใจ โดยอาศัยวิธีการเต็มไปด้วยความเมตตากรุณา อันจะทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องมี “สะพาน” หรือมีแนวทางในการหาทางออกสำหรับความขัดแย้งระหว่างคู่กรณี โดยการสื่อสารนั้นจะต้องไม่ดำรงอยู่บนฐาน

¹ อาจารย์ ดร. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ

² อาจารย์, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ

³ อาจารย์, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ

ของผลประโยชน์ที่ตนจะพึงได้โดยไม่สนใจความเป็นไปของสังคมแต่ประการใด ด้วยเหตุผลที่มุ่งประโยชน์ส่วนตนในลักษณะดังกล่าวนี้ อาจจะนำไปสู่การสร้างความแตกแยกของคนในสังคมที่รับสาร พุทธจริยธรรมในการสื่อสาร จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญจากหลักคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่ว่า ด้วยการสื่อสารในด้านกระบวนการสื่อสาร หลักการพูด การฟังการเลือกเชื่อ การวิเคราะห์บุคคล ล้วนเป็นหลักการที่ล้ำลึกที่สร้างสรรค์ให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ หลักคำสั่งสอนว่าด้วยการสื่อสารของพระพุทธองค์ยังครอบคลุมถึงหลักจรรยาบรรณ และจริยธรรมของการสื่อสารอีกด้วย สังคมไทยได้นำหลักจริยธรรมการสื่อสารตามแนวพุทธศาสนานี้มาใช้ การสื่อสารทางการเมืองจึงเป็นหลักการสื่อสารที่ช่วยให้บุคคลมีความสุข มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และเป็นหลักการสื่อสารที่ช่วยให้สังคมทุกระดับทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ระดับครอบครัว ชุมชน ประเทศชาติ หรือแม้กระทั่งในระดับสากล คือ สังคมโลกทั้งหมดได้คงไว้ซึ่งสันติสุข ปราศจากอคติ ความแตกแยก ความขัดแย้ง ได้อย่างแท้จริง

คำสำคัญ: พุทธจริยธรรม, การสื่อสาร, การเมือง, สังคมไทย

Abstract

This academic article aims to study the Buddhist Ethics and the Political Communication in Thai Society. The study found that; The principle of communication is the transferring of the message and the political news or the exchange of information directly pertaining to politics between the members in the political system i.e between the individuals; the group of the individuals, the government and other political institutions such as the parliament, the political parties, the stake holder groups and the common people, between politicians and other political institutions. The principle of political communication in a crisis period is to provide the information for the political parties or the other stakeholders to gain the trust with the methods full of compassion and loving kindness. This is to “bridge” the involved persons or to provide the solution to the conflict between the controversial parties. The communication must not be based on the personal benefits over others’ benefits. The personal benefits will lead one to have a conflict between the recipients in the societies. Regarding the

Buddhist ethics, therefore plays an important role according to the Buddha's teachings on communication process, the principles of sending message, listening, selective belie, analyzing the persons are the fundamental cores that create the effective communication. This also covers the code of conduct and the ethics of communication. If the Thai society follows the Buddhist ethical ways of communication in political communication, this will enable the happiness to arise people at the levels of individuality, families, communities, nations as well as at the universal level. As a result, the world's societies will live truly happily and peacefully without the bias, the separation, and the conflict.

Keywords: The Buddhist Ethics, Communication, Politics, Thai society

บทนำ

ในปัจจุบันการสื่อสารได้เข้ามามีความสัมพันธ์กับการเมืองอย่างใกล้ชิด กล่าวคือ การสื่อสารเป็นพื้นฐานของศาสตร์สาขาต่าง ๆ ส่วนการเมืองเป็นเรื่องการใช้และการควบคุมอำนาจแนวคิดทางการเมืองถูกผูกพันอยู่กับการสื่อสารจนแยกกันไม่ออก บุคคล สถาบัน หรือประเทศหนึ่งไม่สามารถมีอำนาจหรืออิทธิพลเหนือบุคคล สถาบัน หรือประเทศอื่นได้ถ้าไม่ใช้การสื่อสาร การสื่อสาร ได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือที่จะนำไปสู่การกระทำทางการเมือง กล่าวคือ วิธีแห่งสังคมจะเป็นไปอย่างไร ขึ้นอยู่กับความสามารถของประชาชนในการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การสื่อสารเป็นเครื่องมือสนับสนุนหรือเรียกร้องทางการเมืองของประชาชน (เสถียร เขยประทับ, 2540: 1) โดยผ่านกระบวนการการสื่อสารทางการเมืองระหว่างกัน การสื่อสารทางการเมืองภายใต้เทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัย ได้มีอิทธิพลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง โดยข้อมูลข่าวสารทางการเมืองอันเป็นผลมาจากกระบวนการสื่อสารทางการเมือง ที่เป็นเนื้อหาสาระ หรือบริบท (essence) ที่สำคัญยิ่ง ในการกำหนดและเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ทางการเมืองของประชาชน ทั้งนี้เพราะการสื่อสารสามารถเปลี่ยนแปลงความคิดเห็น (Opinion) หรือทัศนคติของบุคคล (Attitude) ตลอดจนอาจทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิต (Way of Life) และแบบแผนแห่งความเป็นอยู่ในสังคมได้ การสื่อสารทางการเมืองจะทำให้ประชาชนได้รับรู้ และเรียนรู้ประสบการณ์ต่าง ๆ ทางการเมือง เมื่อประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจทางการเมือง ก็อาจจะก่อให้เกิด การเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน ซึ่งนับได้ว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญและจำเป็นของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย (กระมล ทองธรรมชาติ, 2540: 209-210) การเข้า

มามีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนนั้นถือว่าเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง การมีส่วนร่วมทางการเมืองเป็นการกระทำใดๆก็ตามที่เกิดขึ้นโดยความเต็มใจ ไม่ว่าจะประสบความสำเร็จหรือไม่ ไม่ว่าจะมีการจัดอย่างเป็นระเบียบหรือไม่ และไม่ว่าจะเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวหรือต่อเนื่องกัน จะใช้วิธีการที่ถูกต้องตามกฎหมายหรือไม่ทั้งนี้ก็เพื่อผลในการที่จะมีอิทธิพลต่อการบริหารงานของรัฐ หรือต่อการเลือกผู้นำทางการเมืองของรัฐบาลทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ (วิทยา ชินบุตร, 2547: 3-4)

หลักจริยธรรมในทางพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งสำคัญในการขัดเกลาบุคคลให้ทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายโดยตระหนักถึงคุณธรรม และพุทธจริยธรรมในการบริหารงานทางการเมืองที่ตนต้องเป็นสื่อกลางนำข่าวสารนั้นไปสู่สังคม พุทธศาสนาจึงมีเนื้อหาสาระอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการนำมาบูรณาการเพื่อประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาการสื่อสารทางการเมือง ซึ่งการนำเอาคุณค่าทางพุทธจริยธรรมมาเป็นตัวชี้วัดทางพุทธศาสนา อันเป็นสาระสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนปลูกฝังแก่ปัจเจกบุคคล และกลุ่มบุคคลในสังคม จะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะเป็นการนำสิ่งดีที่มีอยู่มาใช้อย่างเป็นรูปธรรม

พุทธจริยธรรมกับการสื่อสาร

พุทธศาสนาเป็นศาสนาของพระพุทธองค์ซึ่งกำเนิดมานานกว่า 2,556 ปี ในชมพูทวีป หรือประเทศอินเดีย ภายหลังจากที่เจ้าชายสิทธัตถะได้เสด็จออกผนวชจากศากยวงศ์ จุดมุ่งหมายของพระองค์ ก็เพื่อแสวงหาทางหลุดพ้นจากความทุกข์ โดยใช้เวลาแสวงหาความรู้ถึง 6 ปี จึงตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณที่ทรงค้นพบทางหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ก่อนพุทธศักราช 45 ปี จึงได้พระนามว่า พุทธะ พระพุทธเจ้าได้ทรงอาศัยพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ในหมู่มสัตว์ เสด็จจาริกไปเพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนที่ตรัสรู้แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย ในเบื้องต้นนั้น พระพุทธองค์ได้เสด็จไปแสดงธรรมจกักปวัตตนสูตร แก่หมู่ปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทำให้ปัญจวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรมตามที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอน ต่อจากนั้น ทรงแสดงธรรมแก่ยสกุลบุตรและสหาย จึงทำให้บังเกิดมีพระอรหันตสาวกในพระพุทธศาสนาจำนวน 60 รูป พระองค์ทรงส่งพระสาวกทั้งหมดไปเผยแผ่ธรรมะ (สื่อสารธรรมะ) ในที่ต่าง ๆ โดยไม่ซ้ำกัน โดยพระพุทธโอวาทว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่คนเป็นจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงแสดงธรรมที่งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง

และงานในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ อัน
บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง (ที.ม. (ไทย) 10/52/53)

พระพุทธศาสนาได้อธิบายองค์ประกอบของชีวิตที่บัญญัติเรียกว่า “สัตว์” “บุคคล” ในที่นี้
หมายถึง มนุษย์หรือบุคคล ออกเป็นส่วนประกอบ 5 ประเภท ทางธรรมว่า เบญจขันธ์ (พระธรรม
ปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2538: 16) คือ

1. **รูป** ได้แก่ ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของ
ร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสาร
พลังงานเหล่านั้น

2. **เวทนา** ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง 5 และ
ทางใจ

3. **สัญญา** ได้แก่ ความกำหนดได้ หรือหมายรู้ (ในทางนิเทศศาสตร์เรียกการรับรู้) คือ
กำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์นั้น ๆ ได้

4. **สังขาร** ได้แก่ องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิต
ให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ ตรัสเรียกนึกคิดในใจและแสดงออกทางกายทางวาจา หรือเป็นเครื่องปรุง
ของจิตของความคิดซึ่งนำไปสู่ปัญญาได้

5. **วิญญาณ** ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง 5 และทางใจ คือ การเห็น
การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ

กล่าวโดยสรุป บุคคลประกอบด้วยรูปและนาม รูป คือ รูปธรรมหรือร่างกายมนุษย์ ซึ่ง
ประกอบด้วยธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และหมายถึง รูปธรรม ที่เข้ามาสัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น
กาย ใจ ส่วนของตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เรียกว่า อายตนะภายใน ส่วน รูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เรียกว่า อายตนะภายนอก อายตนะ แปลว่า แदनต่อเชื่อม คือ ตา
สัมผัส รูป หู สัมผัส เสียง จมูก สัมผัส กลิ่น ลิ้น สัมผัส รส กายสัมผัส โผฏฐัพพะ (หมายถึง สิ่ง
สัมผัสได้ด้วยกาย ได้แก่ ความร้อน ความเย็น ความแข็ง ความอ่อน) ใจสัมผัส ธรรมารมณ์ (หมายถึง
สิ่งที่ใจคิดเรื่องราวต่าง ๆ ที่ระลึกได้เกี่ยวกับสิ่งที่พบหรือรับรู้ทาง หู ตา จมูก ลิ้น และกาย และ
ปรากฏขึ้นทางใจ) โดยมีองค์ประกอบของการสื่อสารตามแนวทางพระพุทธศาสนาที่มีความ
เชื่อมโยงกับหลัก เบญจขันธ์ คือ มีระดับของผู้ส่งสาร และระดับผู้รับสาร

องค์ประกอบของการสื่อสารตามแนวพุทธ

องค์ประกอบของผู้สื่อสารเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีความสำคัญ เนื่องจากสื่อสารนั้นมีความแตกต่างหลากหลายซึ่งผู้ส่งสารจะต้องทำความเข้าใจหรือรู้จักผู้รับสารที่จะทำการสื่อสารด้วยว่าจะทำการสื่อสารด้วยเนื้อหาใด ด้วยวิธีการอย่างไร เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อะไร นอกจากนี้ในฝ่ายของผู้รับสารเอง จะรับสารอย่างไรเพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ตามแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในพระพุทธศาสนามีเนื้อความเกี่ยวกับประเด็นเหล่านี้ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

1. ระดับของผู้ส่งสาร สำหรับองค์ประกอบด้านผู้ส่งสารนั้น เนื่องจากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก ปรากฏผู้ส่งสารโดยมาก คือ พระพุทธเจ้าทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นด้วยรูปแบบหรือวิธีการสื่อสารหลากหลายรูปแบบ ทั้งการสื่อสารเชิงวัจนะ การสื่อสารเชิงอวัจนะ หรือทั้งสองอย่างร่วมกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้รับสารที่มีอยู่หลากหลายกลุ่มประเภท ตลอดจนวัตถุประสงค์เฉพาะในการสื่อสารครั้งนั้น ๆ และบริบทที่แวดล้อมอยู่ อย่างไรก็ตาม ในส่วนของหลักการและแนวทางปฏิบัติในส่วนขององค์ประกอบด้านผู้ส่งสาร ปรากฏตัวอย่างและหลักธรรมที่สำคัญจำนวนมาก ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับผู้ส่งสารในการสื่อสารกับบุคคลอื่น เช่น สปัสนธรรม 7 เกณฑ์ในการตรัสวาจาของพระพุทธเจ้า คือ ในอัมมัญญสูตร (อง.สต. ตก. (ไทย) 23/68/143-146) ว่าด้วยบุคคลผู้รู้ธรรม มีเนื้อหากล่าวถึงสปัสนธรรม 7 ซึ่งได้แก่ (1) เป็นอัมมัญญ (ผู้รู้จักเหตุ) (2) เป็นอัตถัญญ (ผู้รู้จักผล) (3) เป็นอัตตัญญ (ผู้รู้จักตน) (4) เป็นมัตตัญญ (ผู้รู้จักประมาณ) (5) เป็นกาลัญญ (ผู้รู้จักกาลเวลา) (6) เป็นปริสัญญ (ผู้รู้จักชุมชน) และ (7) เป็นบุคคลัญญ (ผู้รู้จักบุคคล) (ที.ปา. (ไทย) 11/357/401) ธรรม 7 ประการนี้ สามารถนำมาประยุกต์เป็นคุณสมบัติของผู้ส่งสารได้ กล่าวคือ ธรรมข้ออัมมัญญา อัตถัญญา และอัตตัญญา โดยประยุกต์กล่าวถึงคุณลักษณะด้านความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาสารของ ผู้ส่งสารว่าต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ทั้งอรรถและธรรมในเนื้อหาสารเป็นอย่างดี กล่าวคือ มีความรู้ทั้ง แบบแผนและความหมาย ความมุ่งหมาย ผล และประโยชน์ของเนื้อหาสารที่จะสื่อสารออกไป รวมทั้งรู้จักตน คือ รู้ฐานะ ภาวะ กำลัง ความรู้ความสามารถ คุณธรรมที่ตนเองมีอยู่เป็นอยู่ นอกจากนี้ยังต้องเป็นผู้รู้จักกาลเวลาที่เหมาะสม ระยะเวลาที่ควรหรือที่จะต้องใช้ในการสื่อสาร รวมทั้งต้องรู้จักชุมชนบุคคลที่จะทำการสื่อสารด้วย ว่ามีอริยาศัย ความสามารถ คุณธรรมอย่างไร ควรจะประพุดต่อชุมชนบุคคลเหล่านั้นอย่างไร (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2538: 210) เป็นต้น นั่นคือ ผู้ส่งสารนอกจากจะรู้ความสามารถของตนเองแล้ว ยังต้องรู้จักผู้รับสาร และวิธีการที่จะสื่อสารกับผู้รับสารเหล่านั้น โดยคำนึงถึงกาล วัตถุประสงค์ และบริบทที่ทำการสื่อสารด้วย

2. ระดับของการรับสาร พระพุทธเจ้าทรงแยกวิเคราะห์ผู้รับสารตามระดับปัญญา ซึ่งแตกต่างไปจากหลักการสื่อสารของนักวิชาการตะวันตกที่วิเคราะห์ผู้รับสารตามหลักพื้นฐานง่าย ๆ เช่น ลักษณะทางกายภาพ จิตใจ เช่น หลักทฤษฎีความแตกต่างระหว่างบุคคล (พัชนี เจริญรยา, เมตตา วิวัฒนา นกุล, และฉรินันท์ อนวัชศิริวงศ์, 2538: 185) ที่ให้ข้อคิดว่าบุคคลมีความแตกต่างกันในด้านบุคลิกภาพ สภาพจิตวิทยา ทศนคติ ค่านิยม ความเชื่อ แตกต่างกัน เนื่องจากมีการเรียนรู้จากสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน แต่สำหรับพระพุทธองค์ทรงแบ่งบุคคลที่จะสั่งสอนตามระดับปัญญา ซึ่งลึกซึ้งกว่านักวิชาการตะวันตก พระองค์จะทรงแสดงธรรม (หรือสื่อสาร) ตามความเหมาะสมของบุคคล ทรงมองเห็นว่าบุคคลมีความสามารถทางปัญญาแตกต่างกันเป็น 4 ระดับ (สุวัฒน์ จันทระจำนง, 2540: 315) คือ

1) อุกมตัตถุญญ ได้แก่ ผู้มีภูมิปัญญาที่สามารถเรียนรู้และเข้าใจพระธรรมคำสอนได้ทันทีเมื่อได้ฟัง เปรียบเสมือนดอกบัวเจริญเต็มที่ที่ผลิโผล่เหนือระดับน้ำ เตรียมที่จะบานได้ทันทีเมื่อได้รับแสงจากดวงอาทิตย์

2) วิปจิตถุญญ ได้แก่ ผู้สามารถเรียนรู้ได้เมื่อมีการอธิบายขยายความเพิ่มเติม เปรียบเสมือนดอกบัวที่ชูก้านมาถึงระดับพื้นน้ำรอที่จะโผล่พ้นน้ำในวันรุ่งขึ้นและเตรียมบานเมื่อได้รับแสงตะวัน

3) เนยยะ คือ ผู้อาจเรียนรู้ธรรมด้วยอาศัยความเพียรอย่างยิ่งยวดทั้งด้วยการฟัง การคิด การถาม การท่องบ่น เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ ต้องการเวลาในการโผล่ขึ้นสู่พื้นผิวน้ำเพื่อเบ่งบานในโอกาสต่อไป

4) ปทปรมะ ได้แก่ ผู้ซึ่งไม่อาจเรียนรู้และเข้าใจในพระธรรมวิเศษ แม้จะฟัง คิด และท่องบ่น อย่างไรก็ตามเปรียบเสมือนบัวที่จมติดอยู่ใต้น้ำ

ผู้รับสารที่พระพุทธเจ้าได้ทรงทำการสื่อสารด้วยนั้น สามารถแบ่งได้อีกนัยหนึ่ง คือ เปรียบเข้ากับบัว 4 เหล่า (วิ.ม. (ไทย) 4/9/14) ซึ่งอรรถกถาได้กล่าว คือ 1. บัวที่อยู่ใต้โคลนตมจัดเข้ากับปทปรมะ 2. บัวที่ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำจัดเข้ากับเนยยะ 3. บัวที่อยู่เสมอน้ำจัดเข้ากับวิปจิตถุญญ และ 4. บัวที่ขึ้นพ้นน้ำ ไม่แตะน้ำจัดเข้ากับอุกมตัตถุญญ อย่างไรก็ตาม ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ยังแสดงให้เห็นว่า สังคมยังประกอบไปด้วยผู้รับสารกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวพันกับการเปลี่ยนแปลงสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลด้วย ซึ่งสามารถจัดกลุ่มประเภทผู้รับสารเหล่านั้นได้เป็นกลุ่มต่าง ๆ คือ

1. กลุ่มผู้รับสารซึ่งเป็นผู้มีศักยภาพในการบรรลุธรรมได้เร็วหรือสามารถสอนให้รู้ได้ง่าย ผู้รับสารกลุ่มนี้เป็นผู้รับสารกลุ่มแรกๆ ที่สามารถเข้าถึงเนื้อหาสาระระดับปรมัตถส์จจะที่เป็นแก่น

แกนของพระพุทธศาสนาได้อย่างรวดเร็ว (ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, 2543: 31) และได้กลายเป็นผู้ส่งสารที่เป็นกำลังสำคัญในการทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นในสังคมต่อไปอีก

2. กลุ่มผู้นำหรือผู้ปกครอง ได้แก่ กษัตริย์ พระราชา ซึ่งเป็นผู้ปกครองประเทศ แคว้นแคว้นหรือเมือง ผู้รับสารกลุ่มนี้เป็นผู้มีอำนาจ เป็นผู้นำในทางอาณาจักร หรือสังคม ชุมชน ซึ่งความเป็นผู้มีอำนาจเป็นผู้นำนั้นสามารถบันดาลสิ่งต่าง ๆ ในอาณาจักร หรือสังคม ชุมชนให้เป็นไปได้ดังประสงค์ได้ นอกจากนี้ผู้รับสารกลุ่มนี้ยังเป็นผู้ที่มีชื่อเสียง เป็นผู้ที่มีผู้รู้จักมาก เมื่อกระทำการสิ่งใดไม่ว่าจะเป็นพระจริยาวัตรส่วนพระองค์ หรือต่อสาธารณะก็ตาม ย่อมส่งผลกระทบต่อไปในวงกว้างทั้งสังคม (ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, 2543: 39-40)

3. กลุ่มสาวกคนสำคัญของลัทธิอื่น เป็นผู้รับสารที่สามารถกล่าวได้ว่า เป็นกลุ่มผู้รับสารที่เป็นกลุ่มชนชั้นนำในสังคม ผู้รับสารกลุ่มนี้มีทั้งที่เป็นกษัตริย์ เสนาบดี คหบดีผู้มีชื่อเสียงมีผู้รู้จักมาก กุลบุตรของเศรษฐี นักบวช เป็นต้น ผู้รับสารกลุ่มนี้ยังเป็นผู้อุปัฏฐากคนสำคัญหรือเป็นกำลังสำคัญของผู้รู้ นักปราชญ์เจ้าลัทธิต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมด้วย การแสดงความคิดเห็นหรือการกระทำต่างๆ ของคนกลุ่มนี้ย่อมเป็นที่สนใจ และมีผลเชิงความคิด หรือการกระทำของคนอื่น ๆ ในสังคมด้วย

4. กลุ่มคหบดีพราหมณ์ ผู้ประกอบพิธีกรรมหรือปฏิบัติตามธรรมเนียมปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่ในสังคมในขณะนั้น ผู้รับสารกลุ่มนี้เป็นคนส่วนใหญ่ของสังคม ซึ่งมีทิวทัศน์และวัตรปฏิบัติเป็นไปตามทิวทัศน์ของสังคม ตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ของสังคมที่เป็นอยู่ในขณะนั้น เมื่อทิวทัศน์และวัตรปฏิบัติของผู้รับสารกลุ่มนี้ซึ่งเป็นสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมเปลี่ยนแปลงไป ย่อมส่งผลกระทบต่อให้ทิวทัศน์ของสังคม ตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติของสังคมเปลี่ยนแปลงไปได้

กล่าวโดยสรุป การสื่อสารจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่ผู้ส่งสารต้องสื่อให้เหมาะสมกับระดับปัญญาที่แตกต่างกันของผู้รับสาร โดยใช้เทคนิควิธีการสื่อสารที่เหมาะสมกับผู้รับสาร คำสั่งสอนของ พระพุทธองค์ว่าด้วยการสื่อสารในด้านกระบวนการสื่อสาร หลักการพูด การฟัง การเลือกเชื่อการวิเคราะห์บุคคล ซึ่งประกอบไปด้วย (1) อุคฆฏิตัญญู (ผู้เข้าใจได้ในฉับพลัน) (2) วิปจิตัญญู (ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ) (3) เนยยะ (ผู้ที่พอจะแนะนำได้) (4) ปทปรมะ (ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ) ดังที่กล่าวมาแล้วเป็นหลักการที่ล้าลึกที่สร้างสรรค์ให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพ และครอบคลุมถึงหลักจรรยาบรรณและจริยธรรมของการสื่อสารอีกด้วย เป็นหลักการสื่อสารที่ช่วยให้บุคคลมีความสุข มีความสัมพันธ์ที่ดีและยั่งยืนกับบุคคลอื่นๆ และเป็นหลักการสื่อสารที่ช่วยให้สังคมทุกระดับทั้งในระดับครอบครัวชุมชน ประเทศชาติ และโลก คงไว้ซึ่งสันติสุข

พุทธจริยธรรมกับการสื่อสารทางการเมือง

วัตถุประสงค์ที่สำคัญ ซึ่งถือเป็นหลักการใหญ่ในทางพระพุทธศาสนา คือ ไม่ว่าเมื่อทำการสื่อสารอย่างไรไป การสื่อสารนั้นก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก ดังพุทธดำรัสเมื่อคราวที่ทรงส่งพระอรหันตสาวก 60 รูปไปประกาศพระศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์” จากการวิเคราะห์เรื่องราวต่าง ๆ ผู้ศึกษาพบว่า การสื่อสารที่เกิดขึ้นนั้นมีความสัมพันธ์กับผู้รับสารที่มีความแตกต่างกัน และบริบทในการสื่อสารเฉพาะกรณี เป็นกรณี ๆ ไป ดังนั้น ลักษณะรูปแบบ หรือวิธีการสื่อสารจึงมีทั้งหมดที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนจำนวนมาก ดังนั้น วิธีการสื่อสารจึงต้องเป็นวิธีการที่สามารถทำให้ คนทั้งหลายเหล่านั้นสามารถเข้าถึงประโยชน์ตามอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาได้ เพราะคำว่า “ประโยชน์” ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความสุข หรือสิ่งที่จะทำให้ชีวิตดีขึ้น เจริญขึ้น หรือหมายถึง จุดหมายของชีวิตมนุษย์ (พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาธา), 2554: 49) และวัตถุประสงค์เฉพาะ คือ วัตถุประสงค์เฉพาะในการสื่อสาร มีความสัมพันธ์กับลักษณะของผู้รับสาร ที่แสดงว่าผู้รับสารมีความแตกต่างกันตามอหยาตัย อนุสัย จริต อินทรีย์ที่แก่อ่อนไม่เท่ากัน (ช.ม. (ไทย) 29/69/215) ทำให้ลักษณะ รูปแบบ วิธีการสื่อสารมีความแตกต่างกันไป ตามลักษณะของผู้รับสาร เป็นต้นว่า สื่อสารหรือแสดงธรรมที่เป็นไปตามความต้องการของผู้รับสาร หรือแสดงธรรมตามสติปัญญาของผู้รับสาร หรือแสดงธรรมเพื่อถอนรากถอนโคนความคิดเห็นที่ผิด ๆ ของผู้รับสาร หรือแสดงธรรมแก่ผู้รับสารที่มีการพัฒนาทางจิตมาถึงระดับที่มีความพร้อมที่จะรับฟังธรรมชั้นสูง (ทศนีย์ เจนวิถีสุข, 2543: 64) นอกจากนี้รูปแบบวิธีการสื่อสารยังสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์เฉพาะที่เหมาะสมกับผู้รับสารที่มีความแตกต่างกันนั้น โดยจำแนกวัตถุประสงค์เฉพาะได้คือ (1) เพื่อช่วยให้ผู้ที่ได้อบรมจิตมาแล้วได้บรรลุธรรม (2) เพื่อแก้ภฏฐิที่เห็นผิด (3) เพื่อเปลื้องข้อสงสัย (4) เพื่อแก้ไขหรือเพื่อให้ผู้รับสารปฏิบัติถูกต้องในธรรมเนียมหรือในวัตรปฏิบัติต่างๆ (ทศนีย์ เจนวิถีสุข, 2543: 107)

กล่าวโดยสรุป พุทธจริยธรรมกับการสื่อสารทางการเมืองนั้น จะเป็นตัวแปรหนึ่งที่ทำให้องค์การสื่อสารต่างๆ เป็นไปในทางที่ดีและมั่นคง เช่น ในด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ การแย่งชิงทรัพยากรในระดับต่างๆ ทั้งหมดสามารถนำมาบูรณาการพุทธจริยธรรมเพื่อการสื่อสารทางการเมืองได้ 3 ทางคือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ

1. พุทธจริยธรรมการสื่อสารทางกาย การแสดงออกทางกายเป็นการแสดงออกที่บ่งบอกถึงการกระทำที่เห็นชัดเจน และสามารถเข้าถึงผู้รับสารได้อย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกทางท่าทาง และวิธีอื่น ๆ อีกมากมาย เช่น

1) การแสดงออกทางรอยยิ้ม ถือเป็น การสื่อไมตรีจิตไปยังบุคคลรอบข้าง เมื่อมีรอยยิ้มทำให้สถานการณ์ที่เคร่งเครียดคลายลง จะเห็นได้จากสื่อต่าง ๆ ว่าในขณะที่ผู้พูดแล้วแสดงสีหน้า ยิ้มแย้มไปด้วย จะทำให้การพูดนั้นเต็มไปด้วยอาการยิ้มแย้ม แม้ในสถานการณ์ที่ตั้งเครียดก็จะทำให้สถานการณ์เบาบางลง แม้ในภาวะวิกฤตก็ทำให้สถานการณ์นั้นยุติลงด้วยดี

2) การแสดงออกด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นการไม่แสดงออกถึงความสามารถที่ตัวเองมีอยู่ให้ผู้อื่นทราบเพื่อข่มผู้อื่น หรือเพื่อโอ้อวด การไม่อวดดี ไม่อวดรู้ ไม่เยอหยิ่งจองหอง คือเป็นผู้มีกิริยานอบน้อม อาการอ่อนน้อมถ่อมตนสามารถทำให้ผู้พบเห็นอยากมีปฏิสัมพันธ์ด้วย

3) การแสดงออกด้วยการเคารพผู้ใหญ่ เป็นจริยธรรมสากลที่ทำให้มีกิริยามารยาทที่น่ารัก ไม่ก้าวร้าว ให้เกียรติผู้ใหญ่

4) การแสดงออกด้วยความกตัญญู เพราะเมื่อเราเกิดมาบ้านเมืองมีคุณต่อพวกเรา เรามีความสุข มีความสะดวกสบาย มีที่พักอาศัยดี มีสิ่งแวดล้อมที่ดี เราจึงควรมีความกตัญญูต่อบ้านเมือง ช่วยกันทำนุบำรุงบ้านเมือง ไม่ช่วยโยกให้รัฐบาล นักการเมือง และประชาชนแตกแยกกัน แต่ควรกตัญญูต่อบ้านเมืองโดยการส่งเสริม สนับสนุนในการทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง

5) การแสดงออกด้วยการให้ ซึ่งปกติเมื่อพูดถึงคำว่า “ให้” เรามักนึกถึงให้สิ่งของ วัตถุ หรือเงินตรา การให้ สามารถแบ่งได้ 3 ประการคือ

(1) การให้วัตถุสิ่งของต่างๆ เช่น การให้ปัจจัย 4 ได้แก่ เสื้อผ้า อาหาร ยา รักษาโรค ที่อยู่อาศัย

(2) การให้ความรู้ต่างๆ อันก่อประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม และสังคม เช่น การให้ความรู้ในด้านภาษา การให้ความรู้ในแง่ของวิชาการ การให้ความรู้ในด้านการประกอบอาชีพ การให้ความรู้ในเรื่องของหลักศาสนา

(3) การให้อภัย ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม ถ้าคนในสังคมรู้จักให้อภัยกันก็จะไม่เกิดความขัดแย้งกัน

6) การแสดงออกด้วยความรักความสามัคคี เป็นการแสดงออกทางการกระทำที่ทำให้ประชากรมีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน อะลุ่มอล่วยในหลักการ ตักเตือน รับฟัง เคารพความคิดเห็นของผู้อื่นอย่างมีเหตุผล

2. การสื่อสารทางวาจา ในการสื่อสารทางการเมืองนั้น คำพูดที่พูดเป็น “คำจริง” คือเป็นความจริง พูดออกมาต้องมาจากความ “จริงใจ” และเมื่อพูดคำไหนต้องทำตามคำพูดที่ตนเองพูดไว้

ที่เรามักเรียกว่า “จริงวาจา” หรือที่เรียกว่า สัจจะวาจา ดังนั้น การสื่อสารทางการเมือง จึงควรประกอบด้วย

- 1) ต้องเป็นคำจริง ไม่ใช่คำพูดที่ปั้นแต่งขึ้น
- 2) ต้องเป็นคำสุภาพ เป็นคำพูดไพเราะที่กลั่นออกมาจากใจที่บริสุทธิ์
- 3) พูดแล้วต้องก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูล เกิดผลดีทั้งแก่ผู้พูด และผู้ฟัง
- 4) พูดไปด้วยความรัก ความปรารถนาดี อยากให้ผู้ฟังมีความสุข
- 5) พูดถูกกาลเทศะ แม้ใช้คำพูดที่ดี เป็นคำจริง เป็นคำสุภาพ เป็นคำพูดที่มีประโยชน์
- 6) พูดถูกเวลา ให้ระลึกว่า เวลาไหนควรพูด เวลาไหนยังไม่ควรพูด
- 7) พูดถูกสถานที่ รู้ว่าในสถานที่เช่นไร เหตุการณ์แวดล้อมเช่นไร จึงควรที่จะพูด
- 8) ไม่พูดจายั่วยุ คือ ไม่พูดให้เกิดความแตกความสามัคคี ไม่พูดให้เกิดความเข้าใจผิด

3. การสื่อสารทางใจ การสื่อสารทางการเมืองต้องตั้งอยู่ภายใต้จิตสำนึกของความรับผิดชอบสากล คือ เป็นสิ่งที่ควรระลึกถึงความรับผิดชอบที่มุ่งประโยชน์สุขต่อผู้อื่น เป็นความรับผิดชอบต่อผู้อื่น และต่อสังคม เช่นรัฐ หรือ นักการเมืองควรระลึกเสมอว่าการสื่อสารทางการเมืองควรกระทำบนพื้นฐานความรับผิดชอบต่อสังคมโดยไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง หรือยั่วยุ เป็นต้น และความรักสากล คือมีใจที่เปี่ยมไปด้วยความรักแก่ผู้อื่น และต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข มีใจที่ทำให้ผู้อื่นมีความสุขโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

บทสรุป

พุทธจริยธรรม คือ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาในส่วนที่เป็นจริยธรรม คุณธรรม เป็นระบบความประพฤติที่ครบถ้วนบริบูรณ์มีเนื้อหาสาระครอบคลุมความประพฤติของมนุษย์ที่ปรากฏทั้ง กาย วาจา ใจ ไม่ว่าจะเป็ความประพฤติระดับต้น ที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตของตนด้วยดี มีการเกื้อกูลแก่กันและกัน ช่วยกันรักษาระบบสังคมที่ตนมีส่วนร่วมในการที่จะให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลแก่การดำเนินชีวิตที่ดีงาม ความประพฤติระดับกลางที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาปรับปรุงคุณภาพทางจิตใจให้มีคุณภาพ มีความตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว มีความกล้าหาญ และพร้อมที่จะเผชิญกับความเป็จริงของชีวิต และโลก และระบบความประพฤติระดับสูง ซึ่งต้องใช้ความรู้ ความเข้าใจ คือตัวปัญญา โดยใช้ปัญญา พินิจพิจารณาองคู้ให้รู้จัก และมีความเข้าใจ ความเป็จริงของชีวิต แล้วพยายาม วางแผนการปฏิบัติหรือจัดระบบให้เหมาะสมในการดำเนินชีวิตของตนและสังคม เพื่อสร้างสรรค์คุณภาพชีวิต และสังคมให้ดำเนินไปสู่จุดหมายของชีวิตที่ดีงามอย่างแท้จริง

บุคคลประกอบด้วยรูปและนาม รูป คือ รูปธรรมหรือร่างกายมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วยธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และหมายถึง รูปธรรม ที่เข้ามาสัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ส่วนของตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เรียกว่าอายตนะภายใน ส่วน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เรียกว่า อายตนะภายนอก อายตนะ แปลว่า แตนต่อเชื่อม คือ ตา สัมผัส รูป หู สัมผัส เสียง จมูก สัมผัส กลิ่น ลิ้น สัมผัส รส กายสัมผัส โผฏฐัพพะ (หมายถึง สิ่งสัมผัสได้ด้วยกาย ได้แก่ ความร้อน ความเย็น ความแข็ง ความอ่อน) ใจสัมผัส ธรรมารมณ์ (หมายถึง สิ่งที่เกิดเรื่องราวต่าง ๆ ที่ระลึกได้เกี่ยวกับสิ่งที่พบหรือรับรู้ทาง หู ตา จมูก ลิ้น และกาย และปรากฏขึ้นทางใจ)

ฉะนั้น การสื่อสารจำเป็นต้องมีผู้ส่งสารต้องสื่อให้เหมาะสมกับระดับปัญญาที่แตกต่างกันของผู้รับสาร โดยใช้เทคนิควิธีการสื่อสารที่เหมาะสมกับผู้รับสาร คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ว่าด้วยการสื่อสารในด้านกระบวนการสื่อสาร หลักการพูด การฟัง การเลือกเชื่อ การวิเคราะห์บุคคล ซึ่งประกอบไปด้วย 1) อุคฆฏิตัญญู (ผู้เข้าใจได้ในฉับพลัน) 2) วิปจิตัญญู (ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ) 3) เนยยะ (ผู้ที่พอจะแนะนำได้) และ 4) ปทปรมะ (ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ) ดังที่กล่าวมาแล้วเป็นหลักการที่ล้าลึกที่สร้างสรรค์ให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพหลักคำสั่งสอนว่าด้วยการสื่อสารของพระพุทธองค์ยังครอบคลุมถึงหลักจรรยาบรรณและจริยธรรมของการสื่อสารอีกด้วย เป็นหลักการสื่อสารที่ช่วยให้บุคคลมีความสุข มีความสัมพันธ์ที่ดีและยั่งยืนกับบุคคลอื่น ๆ และเป็นหลักการสื่อสารที่ช่วยให้สังคมทุกระดับทั้งในระดับครอบครัวชุมชน ประเทศชาติ และโลก คงไว้ซึ่งสันติสุข

กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ พุทธจริยธรรมกับการสื่อสารทางการเมืองนั้นจะเป็นตัวแปรหนึ่งที่ทำให้องค์กรการสื่อสารต่างๆ เป็นไปในทางที่ดีและมั่นคง เช่น ในด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ การแย่งชิงทรัพยากรในระดับต่างๆ ทั้งหมดสามารถนำมาบูรณาการพุทธจริยธรรมเพื่อการสื่อสารทางการเมืองได้ 3 ทางคือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ กล่าวคือ การสื่อสารทางการเมืองทางกายต้องประกอบไปด้วยรอยยิ้ม สื่อสารด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน เคารพผู้ใหญ่ กตัญญูต่อแผ่นดิน รู้จักเป็นผู้ให้ทั้งวัตถุ ให้ความรู้ และให้อภัย แล้วยังประกอบด้วยความรับผิดชอบในตนเอง รับผิดชอบต่อผู้อื่น และความรับผิดชอบต่อสังคมรวมไปถึงความเป็นกลางที่ไม่เลือกข้างที่ต้องมีรากเง้ามาจาก “จริยธรรม” และจริยธรรมเพื่อการสื่อสารทางการเมืองจะบรรลุเป้าหมายได้ก็ต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยทางสังคมต้องเป็นอิสระจากอำนาจทุนหรือโลกทัศน์ที่ไม่ได้ถูกครอบงำด้วยการบริโภคนิยมหรือทุนนิยม เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- กระมล ทองธรรมชาติ. (2540). *รัฐธรรมนูญใหม่กับการปฏิรูปการเมือง 15 ปี รัฐศาสตร์ มสธ.*
กรุงเทพฯ: พิมพ์อักษร.
- ทัศนีย์ เจนวิถีสุข. (2543). “การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ปรากฏใน
พระไตรปิฎก”. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2538). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. พิมพ์ครั้งที่ 6.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พัชนี เขยจรรยา. เมตตา วิวัฒนานุกูล. และถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์. (2538). *แนวคิดหลักนิเทศ
ศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ข้าวฟ่าง จำกัด.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก 2500*.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
_____. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิทยา ชินบุตร. (2547). *สื่อสารทางการเมืองกับบุคลิกภาพประชาธิปไตยของเยาวชนในจังหวัด
ลพบุรี*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง คณะรัฐศาสตร์.
- สุวัฒน์ จันทรวงศ์. (2540). *ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา*. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- เสถียร เขยประทับ. (2540). *การสื่อสารกับการเมือง : เน้นสังคมประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาหา). (2554). “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประโยชน์ใน
พุทธปรัชญาเถรวาท”. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

